

ANNA TYCHMANOWICZ

ORCID: 0000-0002-9689-7160

anna.tychmanowicz@umcs.pl

Dawno, dawno temu... O roli baśni w wychowaniu i edukacji

Once Upon a Time... On the Role of Fairy Tales in Nurture and Education

STRESZCZENIE

Baśnie ludowe stanowią istotny element kultury większości społeczeństw. Odwołują się do uniwersalnych ludzkich doświadczeń, w sposób metaforyczny ukazują przebieg i sens życia. Ze względu na prostotę fabuły, jednoznaczność zachowań bohaterów oraz wyrażenie ukazane dobro i zło są one chętnie stosowane w oddziaływaniach wychowawczych i edukacyjnych, szczególnie w pracy dydaktycznej z dziećmi w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. W niniejszym artykule ukazano znaczenie baśni w wychowaniu i edukacji. Zaprezentowano także pewne zastrzeżenia formułowane wobec baśni, dotyczące m.in. archaiczności czy brutalności baśniowego przekazu.

Słowa kluczowe: baśń ludowa; bajka; wychowanie; edukacja; rozwój

WPROWADZENIE

Baśnie funkcjonują jako istotna część kultury większości społeczeństw. Odwołują się do uniwersalnych doświadczeń ludzkości oraz ogólnych prawidłowości ludzkiego życia, chociaż ich warstwa tekstowa jest bardzo prosta (Bettelheim 1976/2010; Tyszkowa 1978). Wywodzą się z tradycji ustnej – początkowo były przekazywane z pokolenia na pokolenie, opowiadali je „baśniowi gawędziarze” przede wszystkim w gronie osób dorosłych (Pertler, Pertler 2012 s. 8; Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015). Ten rodzaj baśni określa się jako baśnie ludowe, a najpopularniejszy ich zbiór został opracowany przez Jakuba i Wilhelma Grimmów (1812, za: Pertler, Pertler 2012; por. Bettelheim 1976/2010). Poza baśniami ludowymi wyróżnia się także baśnie literackie, stanowiące autorskie dzieło dane-

go pisarza lub poety (Pertler, Pertler 2012). Warto zaznaczyć, że podobne motywy i wątki (np. dobrej matki i złej macochy, odchodzenia z domu, wędrówki przez las) pojawiają się w baśniach całego świata, we wszystkich kulturach (Bettelheim 1976/2010; Pertler, Pertler 2012).

CZYM JEST BAŚŃ?

Termin „baśń” wywodzi się od prasłowiańskiego *basn*, *basni*, co oznacza ‘gadanie’ (Rutka 2012). Słowo to obecne jest w języku polskim od XV w., jest ono bliskie terminowi „bajka”, oznaczającemu fantazjowanie (Rutka 2012, s. 27). W języku potocznym terminy te funkcjonują jako synonimiczne, natomiast w perspektywie literaturoznawczej wyodrębnia się baśń (bajkę) magiczną oraz bajkę o wyrażnie dydaktycznym charakterze, przy czym oba wymienione konstrukty należą do kategorii bajki ludowej (Bednarska 2017). Baśń jest utworem epickim, zwykle niewielkich rozmiarów. Jej charakterystyczną cechą jest obecność elementów i zjawisk nadprzyrodzonych, fantastycznych, magicznych (Rutka 2012; Tyszkowa 1978). Fabuła baśni zazwyczaj jest prosta, bohaterowie – nieskomplikowani, a czas i miejsce opisywanych wydarzeń – nieokreślone (Bednarska 2017; Rutka 2012). Przedstawiona w baśniach rzeczywistość jest czarno-biała, osnuta wokół problematyki dobra i zła (Baluch 2005; Rutka 2012). Wymienione cechy sprawiają, że baśń jest uniwersalnym przekazem, łatwo i chętnie odczytywanym, zwłaszcza przez dzieci (Molicka 2002; Rutka 2012).

Szczególne zainteresowanie psychologicznym i pedagogicznym znaczeniem baśni rozwija się od lat 70. ubiegłego wieku (Bednarska 2017). Przełomowe dla omawianej problematyki okazały się publikacje Bruno Bettelheima (1976/2010), który dokonał analizy baśni z perspektywy psychodynamicznej, ukazując ich wychowawcze i terapeutyczne znaczenie (Bednarska 2017; Śmiałowicz 2013). W Polsce jedne z pierwszych analiz nad psychologicznym znaczeniem baśni przeprowadził Stefan Szuman (1928/2008), który ukazał wpływ bajki na psychiczne funkcjonowanie dziecka (Bednarska 2017; Kielar-Turska 1992; Muchacka 2014; por. Tychmanowicz 2009). Badacz opisał eksperymentalne badanie dotyczące reakcji dziecka na opowiadaną przez dorosłych bajkę, wskazał także korzyści i zagrożenia rozwojowe związane z percepcją baśni i bajek przez dzieci (Tychmanowicz 2009). Problematykę terapeutycznego zastosowania baśni i bajek (bajkoterapii) na rodzimym gruncie wspólnie rozwija Maria Molicka (2002, 2003).

DZIECKO JAKO ODBIORCA BAŚNI

Prostota, jednowymiarowość i wyrazistość świata przedstawionego w baśniach oraz obecność elementów magicznych, personifikacja i antropomorfizacja zjawisk sprawiają, że baśniowy przekaz jest dla dziecka czytelny, atrakcyjny

i bliski jego sposobowi rozumienia świata (Bettelheim 1976/2010; Gała 1999; Tyszkowa 1978). Percepcję baśni oraz identyfikację z bohaterem ułatwia dzieciom charakterystyka baśniowych postaci – są one wyraziste, ale zwykle nie mają precyzyjnie określonego wieku; ich imiona są bardzo zwyczajne (np. Jaś i Małgosia), a jeszcze częściej zastępuje je przydomek wywodzący się z cech zewnętrznych (np. Tomcio Paluszek, Czerwony Kapturek) albo wykonywanego zawodu (np. młynarczyk, królewicz, krawczyk) (Bettelheim 1976/2010; Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015). Ponadto bohaterowie baśniowi często zajmują pozycję najsłabszego dziecka: najmłodszego, prześladowanego, lekceważonego, „głuptaska” (np. bohaterowie takich baśni, jak *Kopciuszek*, *Tomcio Paluszek* czy *Trzy piórka*), co również jest bliskie dziecięcemu pojmowaniu świata i swojego miejsca w świecie (Bettelheim 1976/2010).

Zewnętrzna warstwa baśni jest zatem opowieścią o przeżyciach bohaterów, natomiast warstwa głębsza dotyczy przeżywanych przez dzieci lęków oraz problemów i zadań rozwojowych (Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015). Doświadczane lęki, odzwierciedlone w sposób symboliczny w opowieściach baśniowych, mogą dotyczyć sytuacji osamotnienia, porzucenia czy straty (np. *Jaś i Małgosia*, *Królowna Śnieżka*, *Tomcio Paluszek*). W baśniach ukazane są uniwersalne wyzwania ludzkiego życia, związane z poszukiwaniem sensu, przeżywaniem trudności i nieszczęść, doświadczaniem dobra i zła, dojrzewaniem i śmiercią (Kielar-Turska 1992; Tyszkowa 1978). Baśnie ukazują ponadto, że dzięki aktywnej postawie można rozwiązać każdy problem i poradzić sobie nawet z największym nieszczęściem (Bettelheim 1976/2010; Brett 2016; Pertler, Pertler 2012). W ten sposób wspomagają dzieci w przezwyciężaniu trudności i rozwiązywaniu problemów (Pertler, Pertler 2012; Rutka 2012), zarówno tych doświadczanych codziennie, jak i egzystencjalnych (Bednarska 2017; Bettelheim 1976/2010). Utożsamianie z bohaterem baśni oraz pokonywanie wspólnie z nim trudności i przeszkód ułatwia modelowanie określonych zachowań (Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015).

BAŚNÍ W WYCHOWANIU

Wychowawcze znaczenie baśni obejmuje kilka ważnych obszarów. Jednym z nich jest emocjonalny rozwój dziecka. Z tej perspektywy niezwykle istotną cechą baśni jest jej szczęśliwe zakończenie, umożliwiające dziecku przeżycie katharsis, odczucie ulgi i ukojenia po doświadczeniu różnorodnych lęków i napięć (Bettelheim 1976/2010). Dodatkowo baśnie wspierają dziecko w osławianiu lęków, ułatwiając w ten sposób konfrontację z otaczającą je rzeczywistością (Bałuch 2005). Umożliwiają też przeżywanie szerokiego spektrum emocji i uczuć, poczynając od radości i zaciekawienia, poprzez strach, aż do uspokojenia i wyciszenia (por. Rutka 2012).

Baśnie pomagają w rozwoju społecznym, uruchamiają bowiem proces utożsamiania się z bohaterem oraz ułatwiają zrozumienie relacji społecznych i motywów działań ludzkich (Ratyńska 1982). Utożsamiając się z bohaterem baśni, dzieci w wyobraźni odgrywają różne role, co pozwala im na rozszerzenie repertuaru zachowań, bardziej elastyczne i adekwatne dostosowanie swoich reakcji do potrzeb otoczenia oraz rozwijanie empatii (Pertler, Pertler 2012). Zastosowanie baśni w pracy z dzieckiem prowadzi do podniesienia jego kompetencji społecznych, w tym w obszarze efektywnego radzenia sobie z konfliktami i trudnościami w relacjach interpersonalnych (Eting 2015, za: Bednarska 2017; Pertler, Pertler 2012). Co więcej, czytanie czy opowiadanie baśni zakłada interakcję pomiędzy opiekunem (rodzicem, wychowawcą) i dzieckiem, wzmacnia relacje i więź (Bednarska 2017; Molicka 2002).

Duży jest udział historii baśniowych także w rozwoju moralnym dziecka (Gała 1999; Muchacka 2014; Tyszkowa 1978). Dobro i zło są w baśniach przedstawione w sposób jednostronny, wyrazisty i uproszczony, co ułatwia dzieciom orientację w podstawowych zasadach moralnych oraz konsekwencjach dobrych i złych uczynków – baśniowe zło w sposób nieunikniony zostaje ukarane, dobro natomiast jest nagradzane (Rutka 2012; Tyszkowa 1978).

Baśnie stanowią znaczący element wychowania estetycznego, gdyż stymulują rozwój wyobraźni i kreatywności oraz pobudzają ciekawość (Pertler, Pertler 2012; Ratyńska 1982; Skorupska-Raczyńska 2003).

Ponadto utwory baśniowe sprzyjają poznawczemu rozwojowi dziecka – stymulują rozwój języka, procesy myślenia, pamięci i uwagi (Ratyńska 1982), przygotowują dziecko do odbioru innych form literackich (Muchacka 2014). Z tego powodu mają zastosowanie w edukacji, szczególnie przedszkolnej i wczesnoszkolnej, co zostanie szerzej omówione w kolejnej części artykułu.

Wymienione funkcje baśni w rozwoju dziecka w znacznej mierze decydują o ich terapeutycznej wartości – takie utwory pomagają w zrozumieniu i przezwyciężaniu trudności i słabości, rozumieniu siebie i innych, wspierają kształtowanie pozytywnego obrazu siebie oraz budują przekonanie o tym, że przeszkody można pokonać (Brett 2016; Molicka 2002, 2003). Stanowią tym samym istotne przygotowanie dziecka do doświadczeń, które czekają je na kolejnych etapach życia (Pertler, Pertler 2012).

Ważne jest, by dziecko samo decydowało o tym, której baśni chce wysłuchać, ponieważ wybiera ten utwór, który odpowiada jego cechom, oczekiwaniom i potrzebom (Bednarska 2017; Bettelheim 1976/2010; Borecka 2004; Pilawska 2017). Warto podkreślić, że reakcja dziecka na określony utwór może stanowić dla nauczyciela, rodzica czy wychowawcy cenną informację o doświadczanych przez nie lękach, trudnościach oraz dostępnych możliwościach rozwojowych (Pertler, Pertler 2012).

BAŚŃ W EDUKACJI

Baśń i motywy baśniowe mogą być wykorzystane podczas zajęć dydaktycznych, przede wszystkim w nauczaniu przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Jak sygnalizowano wcześniej, stanowią one ważny element stymulowania poznawczego rozwoju dziecka, w obszarze spostrzegania, rozumowania, pamięci, uwagi, a zwłaszcza w zakresie rozwijania umiejętności językowych. Opowiadanie i czytanie baśni traktowane jest jako podstawowy element w procesie przyswajania mowy oraz posługiwania się pismem (Pertler, Pertler 2012). Czytanie baśni pozwala dzieciom rozwijać umiejętność słuchania oraz rozumienia tekstu w warstwie dosłownej, interpretacyjnej i krytycznej (Rutka 2012). Poza tym należy ono do najciekawszych i najbardziej atrakcyjnych dla dzieci odmian zabawy receptywnej (Muchacka 2014). Dzięki baśniom dzieci nabywają podstawową wiedzę w zakresie kształcenia językowego, w tym poznawania gatunków literackich oraz takich zabiegów literackich, jak personifikacja czy animizacja (Rutka 2012; por. Muchacka 2014). Dzieci, które mają kontakt z baśniami, posługują się bogatszym słownictwem niż ich rówieśnicy (Pertler, Pertler 2012). Treści baśniowe często zachęcają dzieci do formułowania własnych wypowiedzi, sądów wartościujących oraz ekspresji w działaniach twórczych (Rutka 2012).

Jak zauważają Cordula Pertler i Reinhold Pertler (2012), edukacja zazwyczaj jest ukierunkowana szczególnie na rozwój intelektualny, rozwijanie wiedzy oraz doskonalenie umiejętności w obszarze poznawczym, niedostatecznie natomiast wspierany jest rozwój emocjonalny dziecka, w tym rozumienie uczuć czy rozwijanie umiejętności radzenia sobie z lękiem. Odpowiedzią na te niedostatki może być praca z baśnią. Treść tego typu utworów może stanowić doskonały punkt wyjścia do rozmów z dzieckiem o doświadczanych przez nie emocjach i przeżyciach. Poza werbalnymi analizami treści baśniowych warto włączyć do pracy z uczniem takie elementy, jak: malowanie określonych scen czy bohaterów baśniowych, lepienie ich z masy solnej oraz odgrywanie ról (Pertler, Pertler 2012).

Baśnie mogą być traktowane także jako doniosły element dziedzictwa kulturowego – zapis doświadczeń poprzednich pokoleń ukazujący równocześnie ich kulturową ciągłość, aktualność i uniwersalny charakter (Tyszkowa 1978). Postaci i wątki baśniowe są powszechnie znane, tworzą pewien kanon, co świadczy o znaczeniu baśni w procesach tworzenia kultury oraz aktywnego w niej uczestnictwa (Czerepaniak-Walczak 2003; Molicka 2002). Należy podkreślić, że przedstawione w baśniach wzorce kulturowe odzwierciedlają się w zachowaniu i systemie wartości dzieci jako ich odbiorców (Baluch 1993).

PUŁAPKI I OGRANICZENIA PRZEKAZU BAŚNIOWEGO

Autorzy zajmujący się problematyką baśni zwracają uwagę również na pewne pułapki czy niebezpieczeństwa tkwiące w tego typu historiach. Jedną z nich może być wzmacnianie postaw konformizmu, posłuszeństwa, zaufania wobec władzy (Czerepaniak-Walczak 2003). O ile dawniej takie postawy mogły być uzasadnione, współcześnie trudno byłoby wskazać podstawę do ich budowania (Czerepaniak-Walczak 2003). Warto zauważyć, że chociaż nieposłuszeństwo w baśniach rzeczywiście bywa karane (np. w *Czerwonym Kapturku*, gdzie trudności doświadczane przez dziewczynkę stanowią konsekwencję postępowania niezgodnego z przestrogi matki), to jednak baśniowi bohaterowie często wykazują odwagę oraz niezależność w myśleniu i działaniu, wbrew opinii otoczenia (np. tytułowi bohaterowie takich baśni, jak *Kopciuszek*, *Dżek i łodyga fasoli*, *Jaś i Małgosia*, myśliwy w *Królewnie Śnieżce*) (por. Bettelheim 1976/2010). Przedstawione analizy wskazują, że chociaż od baśniowych bohaterów wymaga się posłuszeństwa i uległości, a nieposłuszeństwo wobec autorytetów zwykle sprowadza kłopoty, to równocześnie sytuacja sprzeciwu i niezgody wobec otoczenia pozwala bohaterom na zdobycie samodzielności i pełniejszy rozwój.

Katarzyna Śmiałowicz (2013) zauważa, że niektóre treści zawarte w baśniach są nieadekwatne do wymogów współczesności, ponieważ stanowią konsekwencję zniekształceń wprowadzanych w XIX i XX w., odpowiadających obowiązującym wówczas normom społecznym. Autorka rozważa ten problem na przykładzie stereotypizacji ról płciowych w baśniach. Jedną z analizowanych we wskazanej perspektywie baśni jest *Kopciuszek*, w którym dostrzega się niebezpieczeństwo budowania tożsamości oraz wartości kobiety na podstawie jej wyglądu zewnętrznego. Atrakcyjność fizyczna, uroda jest utożsamiana z sukcesem – daje Kopciuszkowi przewagę nad brzydkimi siostrami w walce o księcia (Śmiałowicz 2013). Dbanie o siebie i koncentrację na wyglądzie można odczytać jako ważny element budowania relacji między kobietami, często opartych na ambiwalentnych emocjach (Kaschak 2001; Śmiałowicz 2013). Dodatkowo w baśniach wyraźne są ambiwalencja i rywalizacja występujące wśród kobiet (Śmiałowicz 2013; por. Kaschak 2001). Rywalizują ze sobą Kopciuszek i jej siostry, ale też matki (macochy) i ich córki, np. w *Królewnie Śnieżce* (por. Bettelheim 1976/2010; Kaschak 2001). Kobiety bohaterki rzadko sobie pomagają i współpracują ze sobą – w baśni o Kopciuszkowi dziewczynka otrzymuje pomoc jedynie od dobrej wróżki (matki chrzestnej), która jednak nie jest obecna we wszystkich wersjach tej opowieści (Śmiałowicz 2013). Konstruktywne postawy społeczne, takie jak współpraca i przyjaźń, częściej pojawiają się w tekstach baśniowych, których bohaterami są chłopcy, np. w legendach o Rycerzach Okrągłego Stołu (Śmiałowicz 2013). Ukazany w baśniach sposób prezentowania dziewcząt i chłopców może budować krzywdzące stereotypy, np. kobiet, które są zazdrosne, rozchwiane emocjonalnie

i rywalizujące, a ich celem jest podbicie serca wpływowego mężczyzny (Kaschak 2001; Śmiałowicz 2013).

Baśniom zarzuca się, że zamieszczone w nich treści opierają się na dawnych (przede wszystkim patriarchalnych) porządkach hierarchicznych oraz ukazują podporządkowaną rolę kobiecych bohatererek. Należy dodać, że nie jest to stanowisko powszechnie akceptowane (Pertler, Pertler 2012; por. Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015). Jego przeciwnicy zauważają, że pomimo osadzenia fabuły w określonym porządku norm i zasad społecznych często bohaterkami baśni są odważne i dzielne dziewczęta (Pertler, Pertler 2012; por. Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015). Trudno nie zgodzić się z argumentem, że zarzut dotyczący archaiczności baśni oraz ich nieadekwatności wobec dzisiejszej rzeczywistości jest jedynie pozornie słuszny – w popularnych dziełach współczesnej literatury (np. w serii o Harrym Potterze) wykorzystuje się z powodzeniem atrybuty baśniowe, co świadczy o ich wciąż wysokiej atrakcyjności dla odbiorcy (Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015).

Często stosowanym zarzutem wobec baśni jest wykorzystywany w nich motyw okrucieństwa – elementy przemocy (ukazane bezpośrednio lub pośrednio) w formie fizycznej, werbalnej lub symbolicznej (Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015). Przekonujące wydaje się być stanowisko, zgodnie z którym brutalne treści zawarte w baśniach nie ujawniają tak szkodliwych konsekwencji dla rozwoju psychicznego dziecka, jak początkowo sądzono (Pertler, Pertler 2012). Przyjmuje się także, że okrucieństwo może pełnić funkcję swoistego wyrównania wobec poprzedzających je niesprawiedliwych wydarzeń, poza tym rzadko występuje w formie dosłownej – w postaci krwi czy ran (Pertler, Pertler 2012). Oryginalne baśniowe przekazy zawierające elementy przemocy wydają się w większym stopniu oddawać realia życia niż uładzone czy „przesłodzone” wersje (Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015).

Obecność okrucieństwa w baśniach można wyjaśnić również tym, że początkowo ich adresatami byli dorośli. Dopiero na początku XIX w. bracia Grimm, przygotowując drugie wydanie swych utworów, zmodyfikowali je w taki sposób, aby zawierały wzorce pożądanych w tamtym czasie zachowań i zasad moralnych (Śmiałowicz 2013; por. Molicka 2011; Pertler, Pertler 2012; Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015). Nawet ilustracje znajdujące się w pierwszym wydaniu baśni wskazują, że ich odbiorcami miały być dziewczęta w okresie dorastania, później jednak stopniowo rezygnowano z wątków dotyczących seksualności i dojrzewania seksualnego (Śmiałowicz 2013)¹.

Modyfikacje baśni wprowadzane były zarówno przez ich autorów, jak i tłumaczy, co w pewnym stopniu może podważać tezę o ponadczasowym i uniwer-

¹ Warto zaznaczyć, że wątki związane z dojrzewaniem są ukazane w baśniach w sposób symboliczny, metaforyczny, np. w postaci czerwonej czapeczki w *Czerwonym Kapturku* lub ukłucia wrzecionem w *Śpiącej królownie* (Bettelheim 1976/2010).

salnym charakterze tych tekstów (Śmiałowicz 2013). Niemniej za uniwersalnością baśni wydaje się przemawiać ich ciągła popularność oraz obecność w życiu kolejnych pokoleń odbiorców (por. Czerepaniak-Walczak 2003; Molicka 2002).

Zdaniem niektórych autorów należy zachować krytycyzm wobec treści popularyzowanych przez B. Bettelheima, który opierał swoje analizy na wzbudzającej kontrowersje koncepcji psychoanalitycznej, a kluczowe publikacje tego autora (zmarłego w 1990 r.), dotyczące problematyki baśni, ukazały się w latach 70. ubiegłego wieku (Śmiałowicz 2013). Wydaje się, że nawet po odrzuceniu psychoanalitycznej interpretacji baśni wciąż istotna jest ich rola w kształtowaniu wrażliwości i empatii oraz poznawaniu pewnego kodu kulturowego, wspólnego uczestnikom danej społeczności.

Z uwagi na abstrakcyjny charakter takich wartości, jak dobro czy sprawiedliwość, podkreśla się także, że mogą być one w niewielkim stopniu poznawczo dostępne dziecku jako odbiorcy baśni. W konsekwencji może ono przeżywać treści baśniowe i doświadczać je raczej na poziomie emocjonalnym niż poznawczym (Czerepaniak-Walczak 2003). Warto zauważyć, że przeżywanie różnorodnych emocji, rozpoznawanie ich, nazywanie oraz radzenie sobie z nimi stanowi ważny i często niedoceniany aspekt rozwoju dziecka. Patrząc z tej perspektywy, emocjonalny poziom doświadczenia baśni może być traktowany jako ich znacząca wartość.

Niekiedy wskazuje się też na niebezpieczeństwa związane z propagowaniem baśni. Maria Czerepaniak-Walczak (2003) wymienia m.in. instrumentalne podejście do baśni, traktowanie dostępu do nich jako formy nagrody, natomiast ograniczeń – w kategoriach kary. Upowszechnianie tego typu utworów niesie za sobą niebezpieczeństwo odwoływania się do nich w tak wielu sytuacjach i okolicznościach, że mogą być pomijane rzeczywiste potrzeby i możliwości odbiorców (Czerepaniak-Walczak 2003). Dodatkowo ryzykowne jest interpretowanie baśni przez dorosłych, które może dawać poczucie wyższości i władzy (Czerepaniak-Walczak 2003), a jest odmienne od dziecięcego rozumienia baśniowych treści (por. Brett 2016; Szuman 1928/2008). Należy więc pamiętać o tym, aby nie wyjaśniać dziecku sensu baśni, nie interpretować przekazu baśniowego (Borecka 2004).

Prezentowane perspektywy nie negują wychowawczego i edukacyjnego znaczenia baśni, lecz ukazują, że utrzymanie tych funkcji wymaga niekiedy wprowadzenia modyfikacji do treści baśni i zmiany te uzasadnia. Jak zauważa K. Śmiałowicz, „baśń nie opiera się modyfikacjom, podobnie jak język, jest żywa i może zostać dostosowana do współczesnych potrzeb” (Śmiałowicz 2013, s. 354).

ZAKOŃCZENIE

Zgodnie z przedstawionymi rozważaniami baśnie są ważnym czynnikiem kulturotwórczym wprowadzającym dziecko w świat wartości i norm. Łatwość identyfikacji z bohaterem, zaangażowanie emocjonalne w treść baśni, a także uni-

wersalny charakter baśniowych problemów decydują o ich atrakcyjności w percepcji dziecka oraz zasadności włączenia w proces dydaktyczny i wychowawczy, zwłaszcza w odniesieniu do młodszych dzieci (Rutka 2012). Zastrzeżenia dotyczące archaiczności i brutalności klasycznych baśni okazują się tylko pozornie uzasadnione, gdyż nawet krytyczne analizy baśni nie podważają ich znaczenia w rozwoju dziecka.

Baśnie mogą stanowić atrakcyjną i przydatną pomoc w pracy pedagoga. Wspierają nauczycieli i wychowawców w pracy z emocjami dziecka, stanowią cenny element socjalizacji. Wątki i motywy baśniowe mogą być wykorzystane podczas zajęć przedszkolnych i wczesnoszkolnych rozwijających kompetencje językowe (w tym przyswajanie języka i formułowanie wypowiedzi) oraz matematyczne (np. liczenie, rozpoznawanie kształtów), stymulujących zapamiętywanie, koncentrację uwagi oraz umiejętności manualne (Pertler, Pertler 2012; Rutka 2012). Mogą również być punktem wyjścia w różnorodnych formach zajęć plastycznych, muzycznych i teatralnych (Brett 2016; Pertler, Pertler 2012). Zaletą baśniowych wątków, którą dobrze jest wykorzystać w oddziaływaniach pedagogicznych, jest ich powszechność i rozpoznawalność, łatwość rozbudowywania, pogłębiania, poszukiwania alternatyw (por. Czerepaniak-Walczak 2003; Molicka 2002, 2003). Nawiązanie do baśniowych elementów może ułatwić nauczycielowi podjęcie rozmów o trudnych dziecięcych przeżyciach i doświadczeniach: odrzuceniu, samotności, poczuciu bycia gorszym i bezradnym (por. Zawadzka, Rawa-Kochanowska 2015). Baśnie pozwalają też na osvajanie dziecka ze światem, w którym wprawdzie obecne jest zło, niegodziwość i życiowe trudności, ale zarazem możliwe jest skuteczne poradzenie sobie z nimi (Brett 2016; Molicka 2002; Pilawska 2017). Ważne jest, by podczas pracy dydaktycznej i wychowawczej z dzieckiem nie narzucać interpretacji baśni oraz pozwolić mu na dokonanie wyboru (Borecka 2004; Bednarska 2017; Bettelheim 1976/2010; Pilawska 2017). Z pewnością warto potraktować baśnie jako jeden z elementów dziedzictwa kulturowego, umożliwiający rozpoznawanie uniwersalnych symboli oraz przygotowujący dzieci do odbioru trudniejszych i bardziej wymagających form literackich (Molicka 2002; Rutka 2012; Tyszkowa 1978).

BIBLIOGRAFIA

- Baluch A. (1993), *Archetypy literatury dziecięcej*, Wrocław: Wydawnictwo W. Bagiński i Synowie.
- Baluch A. (2005), *Książka jest światem. O literaturze dla dzieci małych oraz dla dzieci starszych i nastolatków*, Kraków: Universitas.
- Bednarska G. (2017), *Praca z bajką w procesie wychowania dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym: zagadnienia terminologiczne i metodyczne*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica”, nr 10.
- Bettelheim B. (1976/2010), *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa: WAB.

- Borecka I. (2004), *Z motylem w tle. O baśni w biblioterapii i terapii pedagogicznej*, Wałbrzych: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Wałbrzychu.
- Brett D. (2016), *Bajki, które leczą*, Sopot: GWP.
- Czerepaniak-Walczak M. (2003), *Pułapki izonomii rozwojowej w baśniowym świecie. O potrzebie krytycznej refleksji nad bajkami jako środkiem wychowania*, [w:] U. Chęcińska (red.), *Barwy świata baśni*, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Gała A. (1999), *Wychowywać przez baśń*, [w:] B. Lachowska, M. Grygielski (red.), *W świecie dziecka*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Kaschak E. (2001), *Nowa psychologia kobiety. Podejście feministyczne*, Gdańsk: GWP.
- Kielar-Turska M. (1992), *Wartości baśni odkrywane przez dzieci i dorosłych*, [w:] M. Kielar-Turska, M. Przetacznik-Gierowska (red.), *Dziecko jako odbiorca literatury*, Warszawa–Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Molicka M. (2002), *Bajkoterapia. O lękach dzieci i nowej metodzie terapii*, Poznań: Media Rodzina.
- Molicka M. (2003), *Bajki terapeutyczne*, Poznań: Media Rodzina.
- Muchacka B. (2014), *Zabawa w poznawczym rozwoju dziecka*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, nr 2.
- Pertler C., Pertler R. (2012), *Baśnie w przedszkolu. Bajkoterapia w pracy z dziećmi*, Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Pilawska R. (2017), *Magiczne odbicia rzeczywistości, czyli o znaczeniu baśni w edukacji dziecka*, „Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna”, nr 5.
- Ratyńska H. (1982), *Rola książki i czasopisma w wychowaniu przedszkolnym*, [w:] S. Frycie, I. Kaniowska-Lewańska (red.), *Kultura literacka w przedszkolu*, Warszawa: WSiP.
- Rutka W. (2012), *Wartości baśni w pracy z dziećmi przedszkolnymi*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, nr 24(2).
- Skorupska-Raczyńska E. (2003), *Barwy w językowej kreacji świata baśni (na wybranych przykładach)*, [w:] U. Chęcińska (red.), *Barwy świata baśni*, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Szuman S. (1928/2008), *Wpływ bajki na psychikę dziecka*, „Szkoła Powszechna”, nr 1–2 (przedruk: S. Szuman, *Wybór pism estetycznych*, Kraków: Universitas).
- Śmiałowicz K. (2013), *Baśnie i odtwarzanie asymetrycznych relacji płciowych*, „Studia Edukacyjne”, nr 27.
- Tychmanowicz A. (2009), *Baśnie w wychowaniu i terapii dziecka*, [w:] K. Kusiak, I. Nowakowska-Buryła, R. Stawinoga (red.), *Edukacyjne konteksty rozwoju dziecka w wieku wczesnoszkolnym*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Tyszkowa M. (1978), *Baśń i jej recepcja przez dzieci*, [w:] H. Skrobiszewska (red.), *Baśń i dziecko*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Zawadzka E., Rawa-Kochanowska A. (2015), *Magiczny świat baśni i bajek. Metafory i symbole w procesie wspomagania dziecka w rozwoju*, Warszawa: Difin.

SUMMARY

Folk fairy tales constitute an important element of culture in most societies. They refer to universal human experiences, they present the course and sense of life in a metaphorical way. Because of the simplicity of plot, explicitness of characters' behaviour and expressively presented good and evil, fairy tales are eagerly used in nurture and education, especially in didactic work with pre-school and early-school children. This article presents the role of fairy tales in nurture and education. It also demonstrates some common concerns about fairy tales regarding stereotyping of gender roles or brutality of the message in fairy tales.

Keywords: folk fairy tale; fable; nurture; education; development

